

MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN EL-KAVLÜL-CEYYİD ADLI ESERİ

MEHMED ZİHNİ EFENDİ'S WORK NAMED EL-KAVLÜL-CEYYİD

Doç. Dr. Yakup POYRAZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kahramanmaraş/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2443-7533>

Hossam Hassan MANAA

Yüksek Lisans Öğrenci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1734-8842>

ÖZET

On dokuzuncu yüzyılın önemli âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi, Arap grameri ve belâgati üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarının yanı sıra ortaya koyduğu eserleriyle de kadim medrese geleneğinin dikkate değer bir şahsiyettir. Bu çalışma ile hem Mehmed Zihni Efendi'nin ilmî şahsiyeti hem de ilim geleneğinde önemli bir yer teşkil eden eser üzerinden haşiyeye ve telhis kavramlarının anlaşılması amaçlanmıştır. Tam adı El-Kavlül'ı Ceyyid Fi-Şerh-i Ebyati't-Telhis ve Şerheyhi ve Haşiyeti es-Seyyid olan eser, belâgat öğretimiyle ilgili eserlerden telhis, şerh ve haşiyelerdeki beyitleri alıp tek tek numaralandırarak açıklamaktadır. Sarf, Me'ânî, Beyân, Bedî', Arûz, Kâfiye, Nahiv gibi alanlarda yazılan eserler üzerinde sonradan çok sayıda şerh ve yardımcı eser yazılmıştır. Bu tür eserlerden biri de şevâhid şerhleridir. Bu ilimlerde telif edilen eserlerde bulunan örnekler Arapçada şâhid olarak adlandırılır. Şâhidler; Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve Arap ediplerinin şiir ve hutbelerinden alıntıdır. Tüm bu özellikleri bünyesinde barındıran 528 sayfadan oluşan ve "güzel söz" anlamına gelen eseri ve Mehmed Zihni Efendi'yi anlama ve tanıma gayretinde olacağımız bu çalışmayla Osmanlı medrese sisteminin Arapçaya olan yakınlığını da görme imkânı bulmuş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Zihni Efendi, Telhis, El-Kavlül Ceyyid, Şâhid.

ABSTRACT

Mehmed Zihni Efendi, one of the important scholars of the 19th century, is a remarkable figure of the old school tradition with his works as well as his extensive works on Arabic grammar and eloquence. In this study, we aim to understand terms and phrases of "hashiyah and talhis" in the book "Al Qawl Al Jayyid"(The Good Saying), which is accepted as the source in the tradition of science. The mentioned book explains the couplets in "talhis, sharh and hashiyah", among the works related to teaching eloquence. Many annotations and auxiliary works were written on works related to fields such as Syntax, Semantics, Rhetoric, Adorability, Prosody, and Rhyme (Nahw and Sarf, Ma'ânî, Bayân, Badî'û, Arûz, and Kâfiyah). One of such works is the interpretation of witnesses (shawâhid). Samples that are found in these works which are published in these sciences is called "Shahid" which means "Witness". Witnesses are taken from the Qur'an and Hadith and the Arab preachers' poems and lessons. Through this study, which contains all these features and consists 528 pages and try to understand and introduce "Al Qawl Al Jayyid" and Mehmed Zihni Efendi, we will also have an opportunity to explore Ottoman madrasah's knowledge of Arabic language.

Keywords: Mehmed Zihni Efendi, Talhis, Al-Qawl Al-Jayyid, Shahid.

1. GİRİŞ

Eskiden beri bilinir ki bazı yetenekli insanlar kendi ana dilinin dışında bir dili öğrenip o dilin tüm tafsilat ve telhisatlarına hâkim olurlar. Hatta o dili o kadar iyi öğrenirler ki anadillerini konuşanlardan bile o dili daha fazla kavrayıp kavaid ve sarfını tasnif ederler. Bunun sebebi ise öğrenen kişilerin dil yeteneği ve o dile olan sevgileridir. Tarih boyunca özellikle Osmanlı coğrafyasında Arap olmayıp Arap dili ve edebiyatına meftun olan ve Arapçaya çok iyi bir şekilde âşına olan insanlara rastlanmıştır. İşte Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'nin

merkezi olan İstanbul'da Arap dili ve edebiyatına âşik olan o zatlardan biri de üstün yetenekli allâme Mehmed Zihni Efendi'dir.

2. MEHMED ZİHNİ EFENDİ

10 Temmuz 1846'da İstanbul'da doğdu. Düşünme yetisi, zekâ ve zihin parlaklığı manasındaki "Zihnî" mahlası, çok zeki ve kavrayışlı olmasından dolayı hocası tarafından ona verilmiştir. Babası Kaymakam Mehmed Reşid Efendi, annesi Güzide Gülsüm Hanım'dır. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberledi ve cami derslerine devam etti. Hocaları tam olarak bilinmemekle birlikte ciddi bir öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılan Mehmed Zihni Efendi, ulûm-i âliye (medrese öğretim üyeliği) şahadetnamesi aldı. İlim ve kültür dünyamızın seçkin şahsiyetlerinden olan Zihnî Efendi, Osmanlı'nın son dönem âlimlerindedir. Zihnî Efendi, Osmanlı döneminin buhranlı dönemlerinde yetişmesine rağmen, tedris hayatını en güzel şekilde değerlendirerek kendini geliştiren mümtaz bir şahsiyettir. Arapça konusundaki engin bilgisi, herkesin takdirine sebep olmuş, Arapça, Fıkıh ve Akâid hakkında yazdığı eserleri, o dönemin mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. O, hayatı boyunca ilim öğrenmek ve öğretmekle meşgul olmuş, içinde yaşadığı toplumun ilim ve kültür seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur.

Mehmed Zihni Efendi, 16 Aralık 1913 tarihinde 67 yaşında İstanbul'un Beylerbeyi semtinde vefat etmiştir. Vefat haberi gazetelerde üzücü bir olay olarak yer almış ve vefatını takip eden günlerde onu seven kişilerce çeşitli gazete ve dergilerde, kendisini öven ve vefatına duyulan üzüntüyü ifade eden yazılar ve şiirler yayımlanmıştır (Ermiş, 2012: 61; Aslan, 1999: 50).

İş hayatına Bâb-ı Âlî Meclis-i Vâlâ mazbata odasında memurlukla başlayan Mehmed Zihni Efendi, gazete ve matbaa musahhihliği gibi görevlerin yanı sıra, çoğu Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de (Siyasal Bilgiler Fakültesi) olmak üzere farklı eğitim kurumlarında uzun süre hocalık yapmıştır. Maarif Nezâreti'nde (Eğitim Bakanlığı) beş üyeden oluşan Tedkik-i Müellefât (Yazma Eserleri İnceleme) Komisyonu üyeliğinin yanı sıra Meclis-i Maarif Dâire-i İlmiye üyeliği de yapmıştır. Bu görevini ifa ederken yaş haddinden emekli olan Mehmed Zihni Efendi, ortaya koyduğu üstün başarıdan ve kendisine olan ihtiyaçtan dolayı Bakanlar Kurulunca istisna tutulmuş ve emekli edilmeden görevine devam etmesi temin edilmiştir (Aslan, 1999: 35-36, Ermiş, 2012: 56-59).

Mehmed Zihni Efendi, her daim farklı ilim çevreleri ile irtibat halinde olmuş, gerek basın yoluyla gerekse birebir görüşmeler yaparak ilim ve fikir teatisinde bulunmuştur. Her ne kadar üç aylık İskenderiye seyahatinin dışında uzun süreli yurt dışı tecrübesi olmasa da İstanbul'a gelen Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Yusuf el-Esîr es-Saydâvî ve Muhammed Mahmud eş-Şenkîti gibi Arap dünyasından âlimlerle iyi ilişkiler kurup bu konudaki eksikliği gidermeye çalışmıştır (Ermiş, 2012: 55; Aslan, 1999: 32).

Mehmed Zihni Efendi, ömrü boyunca çok önemli görevlerde bulunmuş; Arapça, Akaid, biyografi, dinler tarihi, fıkıh, hadis, Kur'an ilimleri ve tasavvuf gibi sahalarda pek değerli eserler hazırlayarak ilim âleminin istifadesine sunmuştur. Onun hayatında en önemli uğraşının eğitim ve öğretim faaliyetleri olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle sarf, nahiv ve belâgat sahasında eserler hazırlayarak Arapça öğretiminde metot açısından yeni ve faydalı bir çıkış açmış, medreselerde fiilen öğretmenlik yaparak bu metodunu pratikte de uygulamıştır (Ayдын, 2012: 160-161).

Mehmet Zihni Efendi uzun ve yorucu bir meslek hayatının ardından hayatının son dönemlerini şu şekilde geçirmiştir: 1908'de yaş haddinden emekliye ayrılması gerekirken Meclis-i Vükelâ kararıyla görevini sürdürmüştür. Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatı şeyhi Necib Efendi'ye intisap eden Mehmed Zihni Efendi, Meclis-i Kebîr-i Maârif üyesi iken 16 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'da vefat etti ve Küplüce Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedildi (DİA, 2003: 542-543).

Başarılı ve dolu dolu geçen bir hayat hikâyesinin ardından Mehmet Zihni Efendi hem kendi memleketinde hem de diğer memleketlerde tanınmış hayır ve takdirle yâd edilmiştir. Ülke içinde üstün başarı madalyaları ile taltif edilen Mehmed Zihni Efendi, Eylül 1889'da Stockholm'de toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne gönderdiği matbu eserlerinin ilmîliği, ayrıca Arap dili ve öğretimine yaptığı hizmetlerden dolayı kongrenin teklifi üzerine birleşik krallık olan İsveç-Norveç hükümeti tarafından bir altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Bu madalya günümüzde Galatasaray Lisesi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (DİA, 2003: 542-543).

3. MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN ESERLERİ

Mehmed Zihni Efendi; Arap Dili ve Edebiyatı, Biyografi, Akaid, Dinler Tarihi, Fıkıh, Hadis, Tasavvuf gibi alanlarda pek çok tercüme, şerh ve te'lif türü eser hazırlamıştır. Ona ait eserler DİA tasnifine göre aşağıda sıralanmıştır.

3.1. Arap Dili ve Öğretimi

1. El-Müntehab fi Ta'lîmi Lugati'l-Arab: Arap sarfına dair kapsamlı bir eser olup sarf kalıplarıyla ilgili çok sayıda kelime Türkçe karşılıklarıyla birlikte "temrin" başlığı altında; âyet, hadis ve diğer Arap edebiyatı kaynaklarından seçilmiş nesir ve şiir örnekleri de "emsile" adıyla verilmiştir.
2. El-Muktedab mine'l-Müntehab fi Ta'lîmi Lugati'l-Arab: Bir önceki eserin özeti olup i'lâl ve idgam konuları "Teznîb" başlığı altında eserin sonuna eklenmiştir.
3. El-Müşezzeb (Mektebü edeb fi Sarfî ve Nahvî Lisâni'l-Arab, El-Mürteeb fi Sarfî ve Nahvî Lisâni'l-Arab; "Sarf kısmı", İstanbul 1307, 1311, 1327). Önceki iki eserin özeti. Ali Nazîma bu üç kitabı *Miftâhu'l-Müntehabve'l-Muktedabve'l-Müşezzeb* adıyla özetlemiştir.
4. El-Muktedab (İstanbul 1303-1304) "Nahiv kısmı". Arap nahvine dair kapsamlı bir eser olup sonunda Arapça edatlar alfabe sırasına göre açıklanmıştır. Birinci ve dördüncü kitap El-Müntehabve'l-Muktedab fi Kavâidi's-Sarf veNahv adıyla tekrar yayımlanmıştır.
5. El-Müşezzeb fi Sarfî ve Nahvî Lisâni'l-Arab: "Nahiv kısmı". Bir önceki eserin özeti. Sarf ve nahve dair El-Müşezzeb adlı özetlerle ilgili olarak Gökhan Sebati Işkın tarafından Arapça'ya tercüme edilerek *Muhammed Zihni Efendi ve kitâbühû El-Müşezzeb fi Sarfî ve Nahvî Lisâni'l-'Arab* adıyla Pakistan'da yüksek lisans çalışması yapılmıştır.
6. El-Kavlü'l-Ceyyid fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid: Hatîb El-Kazvîni'nin belâgata dair Telhîsü'l-Miftâh'ı ile Tefâtânî'nin buna yazdığı El-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde ve Seyyid Şerîf El-Cürcânî'nin El-Mutavvel'e yazdığı Hâşiyedeki 649 beytin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, bu eseri Beyânü'l-Hak mecmuasında (sy. 36-69. "Reddî'Alâmâ fi'l-Kavlî'l-Ceyyid mine Redî" başlığı altında yirmi beş makalede tenkit etmişse de devamı gelmemiştir.
7. Kitâbü't-Terâcim: Arapça öğretiminde okuma metni olarak kullanılmak amacıyla 160 kadar âlim ve edibin Arapça biyografilerini ihtiva etmektedir.
8. Feyz-i Yezdân Tercüme-i Nasîhatü'l-İhvân: Zeynüddin İbnü'l-Verdî'ye ait yetmiş yedi beyitlik *Lâmiyye*'nin izahlı tercümesidir.
9. Atvâku'z-Zehab Tercümesi: Zemahşerî'ye ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan açıklamalı çevirisidir.

3.2. İslâmî İlimler

1. Ni'met-i İslâm. Eserin birinci kısmında akaidle ilgili çok kısa bir girişten sonra tahâret, namaz, oruç ve zekât konuları, ikinci kısımda hac, avlanma, hayvan kesimi, kurban ve akîka bahisleri işlenmiştir. Üçüncü kısım Münâkehât ve Müfârakât adıyla hazırlanmış olup fıkıhın nikâh, talâk, eymân ve redâ' bölümlerini içermektedir. Eser müellife büyük şöhret kazandırmıştır. Cumhuriyet Döneminde de birçok defa basılmıştır.
2. Usûl-i Fıkıh (Husûlü'n-Nekh fi Usûli'l-Fıkıh)
3. Elgâz-ı Fıkhiyye: İbrahim Halilcan tarafından sadeleştirilerek *Fıkıh Bilmeceleri* adıyla yayımlanmıştır.
4. Hanımlar İlmihali H. 1313 yılında İstanbul'da basılmıştır.
5. Kızlar Hocası: Küçük Hanımlar İlmihali de denilen bu eser İstanbul'da farklı zamanlarda basılmıştır (H. 1312, 1316, 1324).
6. El-Muhtasarât fi Mesâili't-Tahârâtve'l-İbâdât: Ni'met-i İslâm'ın özeti olup Diyanet İşleri Başkanlığı'nca *El-Muhtasarât* ismiyle tekrar neşredilmiştir.
7. El-Hakâik Mimmâfi'l-Câmii's-Sagîr ve'l-Meşârik min Hadîsi Hayri'l-Halâik: Eserin yazma hâlindeki cüzleri Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ndedir.
8. El-Kavlü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd

9. Tuhfetü'l-Erif fi'r-Reddi Âlâ Ehli's-Salib Tercümesi: Abdullah b. Abdullah Et-Tercümân'a ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan çevirisi olup Hristiyanlığa Reddiye adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır.
10. El-Münkızumine'd-Dalâl Tercümesi: Gazzâlî'nin eserinin Said Efendi ile birlikte tercümesidir.
11. Sihâmü'l-İsâbe fi Kenzi'd-Da'avâti'l-Müstecâbe Tercümesi: Süyûtî'nin makbul dualara ve duanın kabul şartlarına dair eserinin çevirisidir.

3.3. Biyografi

1. Meşâhîrû'n-nisâ: İslâm öncesi ve İslâm döneminde ilim, edebiyat ve siyaset alanında meşhur olmuş Arap, Türk ve İranlı 1165 kadar hanımın biyografisini içeren bir ansiklopedidir. Zamanın kız öğretmen okullarında okutulmak üzere Maarif Nezâreti'nin isteği üzerine hazırlanan eseri Muhammed Hasan-hân *İ'timâdü's-saltanat Hayrât-ı Hisân* adıyla Farsçaya çevirmiştir. Kitap, *Tarihte İz Bırakan Kadınlar* ismiyle Bedrettin Çetiner tarafından sadeleştirilerek yayımlanmış ancak giriş kısmı ile "Fasl-ı Mahsûs" bölümü çıkarılmıştır.
2. Buğyetü't-Tâlib fi Tercemeti Tuhfeti'r-Râgıb: Kalyûbî'nin Mısır'da kabirleri meşhur olan bazı ehl-i beyt büyüklerinin biyografi ve menkıbelerini içeren *Tuhfetü'r-Râgıb* adlı eserinin tercümesidir.

3.4. Tashih ve Ta'likleri

Sahîh-i Buhârî: Sahîh-i Müslim ("Kitâbü'l-Cihâd"ın kırk üçüncü babı "Gazvetü Hayber"e kadar); Sâgânî, Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye; İbn Melek, Şerhu Menârî'l-envâr; Radî El-Esterâbâdî, Şerhu's-Şâfiye; Seyyid Abdullah El-Hüseynî, Şerhu's-Şâfiye.

Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: Sarf-ı Arabî, Teshîlü't-tahsil, Şerhu Ebyâti'l-İsfehendî, Mekteb-i Sultânî, Kavâid-i Türkiyye Risâlesi, İktibâsü'l-Envâr fi Tercemeti'l-Menâr, Düstürü'l-Muvahhidîn, Terceme-i Tuhfetü'l-Mülûk (DİA, 2003: 542-543; Aslan, 1999: 128).

Mehmed Zihni Efendi'nin eserleri önemine binaen Türkiye dışında birçok ülkede tanınır ve biyografileri yayımlanmıştır. Arapça kaynaklarda da onun adı geçer (El-Bağdadî, 1995: 354).

4. ŞERHU'S-ŞEVÂHİD GELENEĞİ

El-'Ulûmu'l-'Arabiyye (العلوم العربية) olarak ifade edilen Arap dili ve edebiyatının çok sayıda alt dalları vardır. Et-Tehânevî'nin on adet olarak belirlediği bu ilimler şunlardır: *Lûgat, Sarf, Ma'ânî, Beyân, Bedî', Arûz, Kâfiye, Nahiv, Yazma Kuralları ve Okuma Kuralları*. (Et-Tehâvî, 1996: 18).

Bu alanlarda yazılan eserler üzerinde sonradan çok sayıda şerh ve yardımcı eser yazılmıştır. Bu tür eserlerden biri de "şevâhid şerhleri"dir. Yukarıda zikredilen ilimlerle ilgili telif edilen eserlerde bulunan örneklere Arapçada "şâhid" denir. O şâhidler, Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve Arap ediplerinin şiir ve hutbelerinden alıntıdır. Başta Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı olmak üzere "nahiv, sarf ve belâgat" hakkındaki temel eserlerin şâhidleri ile ilgili pek çok şerh yapılmıştır. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, el-A'lem eş-Şentemerî ve Yusuf b. Ebî Sa'id es-Sîrâfî gibi çok sayıda âlim, *el-Kitâb*'ın şâhidleri hakkında şerhler yazmışlardır.

Elbette ki şevâhid şerhi dendiğinde akla gelen ulemanın başında Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî gelmektedir. Başta *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab* adlı büyük eseri olmak üzere *Şerhu Şevâhidi's-Şâfiyye, Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebib, Şerhu Şevâhidi Şerhi't-Tuhfe el-Verdiyye* gibi kitapları bu alanda telif edilmiş önemli eserlerdendir. Bunların yanı sıra Abdurrahman b. Kemal es-Suyûtî'nin *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni'si*, Fahrüddîn el-Harezmi'nin *Şerhu Ebyâti'l-Mufasssal*'ı, Bedruddîn el-'Aynî'nin *Şerhu Şevâhidi Şurûhi'l el-fiyye* ve Muhibbuddîn Efendi'nin *Şerhu Şevâhidi'l-Keşşâf* adlı eseri de bu alanda zikre değer olan eserlerdendir. Şevâhid şerhlerinin çoğu Nahiv ilmi ilgili olsa da Belâgat alanında da bazı şerhler yapılmıştır. Fahrüddîn el-Harezmi'nin *Şerhu Ebyâti'l-İdâh ve'l-Miftah*'ı ve Abdurrahman el-Abbâsî'nin *Şerhu Şevâhidi't-Telhîs* diğer adıyla *Me'âhidu't-Tansîs 'alâ Şevâhidi't-Telhîs*'i bu alanda öne çıkan eserlerdendir (Hârûn, 2002: 809).

4.1.Şerhu's-Şevâhid Geleneğinin Önemli Âlimleri

4.1.1.Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî

Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr bin Muhammed bin Alî el-Hârizmî, es-Sekkâkî (1160 /1229) Arap belâgatinde çığır açmış dil bilimi âlimidir. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseri genel anlamda dil ilimlerine dair bir eser olmakla beraber İslâmî ilimler geleneğinde bu eseri meşhur ve önemli kılan şey, bu

eserin belâgat (meânî-beyân-bedî') ilmine tahsis edilen üçüncü bölümü olmuştur. Kanaatimizce bu durum, Sekkâkî'nin de ifade ettiği gibi, kendi dönemine kadar her ne kadar Râzî'nin *Nihâyetü'l-İcâz* adlı eserinde belli bir bütünlüğe kavuşmuş olsa da henüz tam anlamıyla künhüne erilemeyen, konuları yerli yerine oturtulamayan Belâgat ilminin Miftâh'ın bu üçüncü bölümü vasıtasıyla neredeyse tamamen bütünlüğe kavuşmasından kaynaklanmaktadır (Link-1).

4.1.2.El-Hatîb el-Kazvîni

Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (1268/1338). Arap belâgatı teorisyenidir. Sadece *et-Telhîs* adıyla da tanınan eser, Ebû Ya'kub es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisarı yani özetidir. *Telhîs* bir mukaddime ile üç bölüm ve bir hâtimededen meydana gelir. Hatip Kazvîni eserin mukaddimesinde fesahat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısım ve şartlarını incelemiş, birinci bölümde meânî, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedî ilmini ele almış, hâtime kısmında ise şiir çalınmaları (serikât) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir. Üzerinde şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar, nazma çekme, tercüme şeklinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir (Link-1).

4.1.3.Et-Teftezânî

Sa'düddîn Mes'ûd bin Fahriddîn Ömer bin Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (1322/1390) çok yönlü bir âlimdir. Teftâzânî'nin belâgat ilmine dair üç eseri vardır. Birincisi, Sekkâkî'nin *el-Miftâh*'ının belâgatle ilgili bölümüne şerh mahiyetinde yazdığı *Telhisü'l-miftah*. İkincisi *el-Mutavvel*, *Telhisü'l-miftah*'ın özetidir. *el-Mutavvel*'i ihtisar ettiği *Muhtasarü'l-Meânî*'dir (Link-1).

4.1.4.Es-Seyyid Şerif Cürcanî:

Ebü'l-Hasen Alî bin Muhammed bin Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcanî el-Hanefî (1340/1413) Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimidir. Onun eseri olan *Haşiyetü'l-Mutavvel*, et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* eserinin şerhidir (Link-1).

5. EL-KAVLÜ'L-CEYYİD

Mehmed Zihni Efendi'nin "güzel söz" anlamına gelen *El-Kavlü'l-Ceyyid* adlı eseri; Hatîb El-Kazvîni'nin *Telhisü'l-Miftâh*'ı ile ona Teftâzânî tarafından yazılan *El-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-Meânî* adlı şerhlerde, ayrıca Seyyid Şerîf El-Cürcanî'nin *El-Mutavvel Hâşiyesinde* geçen şiir şevâhidinin şerhi niteliğinde bir eserdir. Tam adı *El-Kavlü'l-Ceyyid Fî-Şerh-i Ebyati't-Telhis ve Şerheyhi ve Haşiyeti es-Seyyid* şeklindedir.

El-Kavlü'l-Ceyyid'in ilk baskısı 1887 yılında Arap harfleriyle İstanbul'da basılmıştır ve eser 528 sayfadan ibarettir. Çalışmamıza esas olan baskı bu baskıdır.

"Bu 'abd-i âciz-i kalîlü'l-bidâ'a bi cumletihim muhibbi olduğu talebe-i 'ulûma hem kendi tahsillerince hem de edebiyat cihetine meyl u rağbetlerini kazanmakça kâsırâne bir hizmet olmak niyetiyle Hatîb-i Dimişki'nin *Telhis-i Miftah*'ında ve "Sa'd-ul 'Allame" nam-ı nahrir Teftezânî'nin *Muttavval ve Muhtasar* isimleriyle telhise olan iki şerhinde ve "Seyyid Şerîf" nâm-ı 'allâme-i Cürcanî'nin *Mutavval* üzerine olan haşiyesinde münderic ne kadar eviyat ü masarı' var ise sırasıyla cem' ederek onları bir bir şerh ü izah etmiş ve hâsıl-ı me'ani ve mevz-ı istişhadı göstermiş ve beyitlerin bahrini ve kâillerinin ismini ve müteyessir olan tercüme-i halini zikretmiş ve bazı fevâid-i edebiye dahi söylemiştir. Bu suretle vücuda gelen şu esere "*el-Kavlü'l-Ceyyid Fî Şerh-i Ebyati't-Telhis ve Şerheyhi ve Haşiyeti es-Seyyid*" namını vermiş"

Mehmed Zihni Efendi, kitabının mukaddimesinde yazdığı bu ifade-i meram ile kitabını veciz bir şekilde özetlemiştir. Mehmed Zihni Efendi, edebiyat ve belâgatla alakalı *el-Kavlü'l-Ceyyid* adlı eseriyle ulemaya değil orta düzeyde Arapça bilgisine sahip okurlara özellikle de öğrencilere hitap etmektedir. Onun öncelikli amacı bu alanlardaki tartışmaları ve dakik meseleleri ele almak değil, İslâmî ilimler alanında öğrenim gören öğrencilere bir kapı açmak ve onların edebiyata, özellikle de Arap edebiyatına olan ilgilerini arttırmaktır.

528 sayfadan oluşan *el-Kavlü'l-Ceyyid*'in takrizini Arap üdebalarından olan Musullu Muhammed Sid Efendi yazmıştır. O, takrizi Zihni Efendiye ve onun bu eserini methederek bir şiir ile bitirir. O şiirde Sid Efendi bu eseri "mücevherden yapılmış kolyeye" benzetmektedir. Ondandır hemen sonra kitabın ikinci

sayfasında Muallim Naci **Huzur-ul Kavlü'l-Ceyyid** başlığı altında bir şiir yazmıştır o şiirde Muallim Naci'nin zekâ ve kavrayışını övmüştür.

Mehmed Zihni Efendi kitabın başında besmele, hamdele ve salveleden sonra ilk olarak İslâm'ın şiire bakışını ele alır. Deliller ve değerlendirmelere girmeden, daha mukaddimenin başında İmam Şafî'den naklettiği şu sözle bu konudaki görüşünü en başta ortaya koymaktadır: “Şiir, kelâmdan bir nev'idir, haseni hasen, kabihi kabihtir.” Mukaddimede Mehmed Zihni Efendi, şiirle ilgili söz konusu görüşünü kanıtlamak için ayet ve hadislerle yer verir, ulemanın görüş ve tutumlarından bahseder ve sözü İslâm'da şiirin haram olamayacağına getirir. Mukaddimenin son bölümünde ise Arap şiirinin şiir bahirlerinden ve istişhâd bakımından şairlerin tabakalarından söz eder.

Mukaddimede açıkça belirttiği gibi öğrencileri seven bir hoca olarak Mehmed Zihni Efendi, öğrencilere şefkatle yaklaşmakta ve onların hiçbir istifhamları kalmaması için her şeyi açık ve anlaşılır bir şekilde izah etmeye çalışmaktadır. Müellif, *el-Kavlü'l-Ceyyid*'i şöyle bir hatime ile tamamlamaktadır “Hamden lillâhi ta'âlâ Kavli-i Ceyyid 1305 senesi Rebîu'l-Âhîrinde ilk defa olarak tab' olunup hâtimesine Teftezânî'nin dibâce-i *Mutavel*'deki

توكلت واليه. “ ولان فاتني من الناس الثناء الجميل في العاجل فحسبي ما ارجو من الثواب الجزيل في الاجل وما توفيقي الا بالله عليه انيب kavli ahz ve derc edilmiştir.

El-Kavlü'l-Ceyyid'de Mehmet Zihni Efendi, Arap şiirine ait seçme eserler üzerinden günlük hayattaki kullanım örnekleriyle gençlere yönelik öğretici bir tutum içerisinde. Eski şiirimizi sevdirmeye çabası olarak da tarif edilebilecek bu tutum, önemli hikâye ve kelâm-ı kibârlar üzerinden kendini göstermektedir.

Belâgat kavramları arasında günlük dile dair kullanım örneklerini de ihtiva eden *El-Kavlü'l-Ceyyid*, ders kitabı olmanın yanında edebî bir eser olma hüviyetini de barındırır.

6. EL-KAVLÜ'L-CEYYÎD'İN MUHTEVASI

Bu eserde öne çıkan hususlar şunlardır:

1. Şiirlerin bahirlerinin zikredilmesi.
2. Şiirin söyleyeni ve amacı söylenmesi.
3. Beyitlerin şerh ve izahı.
4. Hasıl-ı mânânın (anlam özeti) verilmesi.
5. Beyitlerdeki istişhâd yeri ve izahı.
6. Beyti söyleyenin kimliği ve kısa hayat hikâyesinden söz edilmesi.
7. Fâide: Müellifin bu başlık altında konuyu destekleyici kıssalar ve aydınlatıcı bilgiler vermesidir (Aydın, 2012: 175).

7. ESERDEN ÖRNEKLER:

Müellif kitabına bu beyitle başlamaktadır:

لنغرس حتى يأكل الناس بعدنا * لقد غرسوا حتى اكلنا واننا

(Onlar bizim için ektiler yedik biz de * Ekeriz biz insanlar yesinler diye)

Bu beyitten Mehmed Zihni Efendinin ne kadar diğerkâm yani başkalarını düşünen bir insan olduğunu ve öğrencilerine kolaylık olsun diye bu eseri yazdığını görüyoruz.

Bu kısımda ise müellifin bir şâhidi şerh ederken kullanmış olduğu metodu göstermek için rastgele bir şâhidi ele alıp müellifin yorumunu aynen buraya alacağız. Eserde 17 numaralı beyit (şahit) olarak şu bilgilere yer verilmiştir:

17) اقامت في الرقاب له ايد * هي الاطواق والناس الحمام

Bu beyit, Bahr-i Vafir'den ve Ebuttayyib el-Mutenebbî'nin

فؤاد ما تسليه المدام * وعمر مثل ما تهب اللنام

matla'ında olan kasidesindedir. Şârih anı sabiku'z-zikr Sultan Ebi el-Hüseyn Muhammed Kert hakkında inşad etmiştir. اقامت bir yerde eğlenmek manasında olan ikametden fiil-i mazi müennes olup fâili نعم manasına olan ايادي الرقاب anın zarfıdır. رقاب lafzı boyun manasına olan رقبته cem'idir. له eyâdiden hâldir, zamir memduha raci'dir. ايادٍ nimet manasına olan يدين cem'i olarak takdire merfu'dur, Abkerî demiştir ki el manasına olan يدين cem'i ايدي ve nimet ma'nasına olan يدين cem'i ايادي gelir (ايادي) اه يدين cem'ül cem'i dahi olur. ايادي lafzını نعمه tercihte nükte-i kelim teşbihe bina edildiği cihetle tahkik-i teşbihtir, çünkü ايادي ma'nâ-yı hakîkîye nazaran bilfi'l kendileriyle ihata ve emr-i tatvik hâsıl olabilecek şeylerdendir. يد nimete mehall ve âlet olduğu için mecaz olarak ni'me ايادي itlak olunmuştur. Lafz-ı رقاب ikametgâh نعم olmak üzere mecrur olması: ni'em memduhun rıkâb-ı nâsda visâk ve gerdan bend menzilesinde olduğunu ve bütün halk memduh-ı muşarün'ileyh lutf dîdesi olmağla ana münkad ve fermanber bulduklarını imâ için Arap cahilliye esiri boğazından bend ettikleri için 'itk ve azade (فك رقبه) itlak olunmuştur. Hem de memlûkiyet-i 'abîd hakkında visâk hükmündedir. هي zamiri اياديye raci' mübtedadır. اطواق haberdir, cümlesi اياديye sıfattır. طوق cem'idir ki ثوب (طوق) vezninde olarak boyun halkası ve gerdan-bend ma'nasıdır.[*] والناس الحمام cümlesi hâliyyedir. حمام tahfif-i mim ile hamamın cem'idir ki güvercin ve kumru nev'inden olan kuşlardır, burada boynu halkalı olanlar maksûddur. Gerek bu cümle gerek bundan evvelki (هي اطواق) cümlesi teşbih-i belîğe mahmûldür. Beyt-i mezkûr eşya-ı mütênâsibeyi cami' olarak mûra'at-i nazir sanatını hâvidir. (Mefhûm-i beyit): Memduh-ı muşarünileyhin rikab-ı nâsta nice ni'met ve ihsanı durmaktadır ki onlar kumru ta'bir olunan güvercin cinsinin boyunlarındaki halkalar ve halka dahi boynu halkalı güvercinler gibidir, o halkalar onların gerdanlarından zail ve menfinin olmadığı gibi muşarünileyhinin ni'metleri dahi nâsın rikâbından zail değildir, daima onları muhittir demektir. Nitekim şair-i âher demiştir: وطوقت قوماً في الرقاب صنائعاً * كأنهم منها الحمام المطوق

Sonra müellif sayfanın sondaki çizgi altında “(*) Zemahşerî, mevaiz ve hutaba dair olan yüz makale-i müsci'esini (اطواق الذهب) tesmiye etmiştir, tercümemizle matbu'dur.” notunu düşüp bir sonraki 18 numaralı beyte geçmiş ve bu minval üzerine şerhine devam etmiştir.

8. SONUÇ

El-Kavlü'l Ceyyid adlı eser, belâgat öğretimiyle ilgili eserlerden telhis, şerh ve haşiyelerdeki beyitleri numaralandırarak açıklamaktadır. Arapçada Sarf, Me'ânî, Beyân, Bedî', Arûz, Kâfiye, Nahiv gibi alanlarda yazılan eserler üzerinde sonradan çok sayıda şerh ve yardımcı eser yazılmıştır. Bu tür eserlerden biri de şevâhid şerhleridir. Bu ilimlerde telif edilen eserlerde bulunan örnekler Arapçada şâhid olarak adlandırılır. Şâhidler; Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve Arap ediplerinin şiir ve hutbelerinden alıntıdır. Tüm bu özellikleri bünyesinde barındıran, 528 sayfa ve 649 örnek beyitten oluşan *El-Kavlü'l Ceyyid* adlı eser son dönem Osmanlı medrese eğitiminde okutulmak üzere Türkçe kaleme alınmış bir ders kitabı niteliğindedir.

Eserde müellif, karşısında bir grup öğrenci varmış ve onlarla ilmi bir müzakere yapıyormuş gibi bir üslup kullanmıştır. Eserin tamamı incelendiğinde bir medrese hocası bilgeliği eserde kendini göstermektedir. Müellif tarafından beyitler açıklanırken kelime kelime izah etme yoluna gidilerek meselenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır. Belâgat ve nahiv ilmine dair izahlar getirilmesi de şevâhid geleneğiyle medrese hocası kimliğinin ortak bir paydada buluşması olarak görülebilir.

Divan şiirimizi daha iyi anlamamız adına Arap şiirinin seçme eserlerini şerh eden eserleri ve onları açıklayan eserleri ele almak yerinde olacaktır. Eski şiirimizin önemli kaynaklarına temas etmemize vesile olacağı fikriyle şevâhid geleneğinin kendi şiirimizin kaynaklarını anlama mahiyetinde yol gösterici yönü de göz ardı edilmemelidir.

El-Kavlü'l-Ceyyid adlı bu eserde Mehmet Zihni Efendi'nin izah ettiği beyitlerle medrese öğrencilerine divan şiirini sevdirmeye çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Öğretici bir rol oynarak ilmî bir yöntemle eserini kaleme alan Mehmet Zihni Efendi, asli kaynaklar üzerinden divan şiirini o dönem gençlerine öğretmektedir.

Ele alınan şiirler (şevâhid şiirleri) dile dair kullanımın güzel örnekleri ve açıklama vesileleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ciddi derecede Arapça hâkimiyet gerektirdiğinden bu alanda çok çalışma yapılmamıştır. Mehmet Zihni Efendi ile alakalı asıl kaynaklar ilahiyat ile Arap dili ve edebiyatı alanında çalışanlar tarafından yapılmıştır. Çalışmamız Mehmet Zihni Efendi ve şevâhid geleneği adına yeni çalışmalara vesile olması açısından mütevazı bir adım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- ASLAN, Ahmet Turan (1999) Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi, İFAV Yayınları, İstanbul,
- AYDIN, Atik (2012) “Bir Şevâhid Şarihi Olarak Mehmed Zihni Efendi Ve El-Kavlü'l-Ceyyid Adlı Eseri”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 1,
- DİA, Türkiye Diyanet Vakfı (2003) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 28. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- EL-BAĞDADÎ, İsmail Paşa (1955) Hedyetül ‘Arifin Esmâ’ül Mü’llifin ve Eserül Musannifin Min Keşf-iz Zunûn, Matba’a-i Behiyye, Dar İhyâü’t-Türasil ‘Arabi, Beyrut, Lübnan.
- EL-KUSÎ, Mufrih Süleyman (1997) “El-Şeyh Mustafa Sabri ve Mevkufhu Min el-Fikri’l-vefdî”, Kral Faysal İslamî Araştırma ve Çalışmalar Merkezi.
- ERMİŞ, Hamza (2005) “Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi’nin Hayatı Ve Eserleri”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sakarya.
- ERMİŞ, Hamza, (2004) Mehmed Zihni Efendi’nin Hayatı Eserleri ve Arap Dili ve Belâgatindeki Yeri, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir,
- ET-TEHÂVÎ, Muhammed Ali (1996) Keşşâfu Istılâhâti’l-Funûni ve’l-’Ulûm, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Lübnan,
- HÂRUN, Abdusselâm Muhammed (2002) Mu’cemu Şevâhidi’l-’Arabiyye, Mektebetu’l-Hancî, Kahire.
- PALA, İskender (1995) Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara.
- REDHOUSE, J. W. (1992) Turkish and English Lexicon (2.bas.) Çağrı Yay., İstanbul.
- SARAÇ, Yekta (2013) Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul
- ŞEMSETTİN SAMÎ (2017) Kâmûs-i Türkî, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ZİHNÎ, Mehmed Efendi (1328 Hicrî) El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerh-i Ebyati’t-Telhis ve Şerheyhi ve Haşiyeti es-Seyyid, Matba’a-i ‘Amire, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

İnternet Kaynakları:	Erişim Tarihi
Link1: https://islamansiklopedisi.org.tr/	[15.01.2020]
Link2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Anasayfa	[17.01.2020]
Link3: http://www.arapcasozluk.gen.tr/ceviri.html	[03.03.2020]
Link4: http://www.elhalil.com/	[15.03.2020]
Link5: http://www.lugatim.com/	[15.04.2020]
Link6: http://www.selimiye.yek.gov.tr/	[21.11.2019]
Link7: https://tevakku.com/	[22.04.2020]
Link8: http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=mehmet+zihni	[16.11.2019]
Link9: http://books.islam-db.com/book/1247	[16.10.2020]